

על קו התפר בין רטוריקה ומציאות, זהות יהודית וזיקות אוניברסליות, ערכים ופוליטיקה

קימי קפלן

אהוד מנור, עיתון למען האנושות: הפארווערטס – מהגרים,
סוציאליזם ופוליטיקה יהודית בניו יורק, 1890–1917, הקיבוץ
המאוחד ומכון גוטאיינר לחקר הבונד ותנועת הפועלים היהודית,
תל-אביב, 2008, 262 עמודים.

נפלאות, לעתים אירוניות, הן דרכי התפתחותו של המחקר ההיסטורי של תולדות ישראל, וכתוצאה מכך יש שהן מפתיעות. עד לפני שנים ספורות נדמה היה שהעיסוק המחקרי בתנועות השמאל היהודיות הסוציאליסטיות במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה ובזו הראשונה של המאה העשרים, במפלגותיהן ובפרסומיהן, היה ונותר נחלתם של חוקרות וחוקרים וותיקים דוגמת אריה גלברד, משה מישקינסקי, עזרא מנדלסון ויונתן פרנקל המנוח, שחלקם הגיעו לחקר הנושא מתוך זיקות אישיות ומשפחתיות.¹ התחושה הייתה שהנושא נדחק לקרן זוית וחדל לעורר עניין בקרב חוקרות וחוקרים צעירים, ושכמקומו פורח בדור האחרון עיסוק אינטנסיבי ורב פנים בקבוצות דתיות במאות התשע-עשרה והעשרים, אלה המצויות מהעבר השני של המפה התרבותית-זהותית היהודית. אולם, ספרו של אהוד מנור, המצטרף למחקרים או חלקי מחקרים נוספים שנכתבו ופורסמו

1 ראו, למשל, אריה גלברד, בסערת הימים: הבונד הרוסי בעתות מהפכה, תל-אביב 1987; הנ"ל, סופו של א כתחילתו: קצו של ה'בונד' הרוסי, תל-אביב תשנ"ה; משה מישקינסקי, ראשית תנועת הפועלים היהודית ברוסיה: מגמות יסוד, תל-אביב תשמ"א; הנ"ל, עיונים בסוציאליזם היהודי: אסופת מאמרים, קריית שדה-בוקר תשס"ד; יונתן פרנקל, נבואה ופוליטיקה: סוציאליזם, לאומיות ויהודי רוסיה 1862–1917, תל-אביב תשמ"ט; Ezra Mendelsohn, *Class Struggle in the Pale: The Formative Years of the Jewish Workers Movement in Tsarist Russia*, Cambridge, UK 1970

בשנים האחרונות, דוגמת אלה של ולדימיר לויין וטוני מייקלס, הוא תזכורת מאלפת לכך שלא סר חנן המחקרי של תנועות שמאל אלה, ושנותרו למתעניין בהם בקעות רבות להתגדר בהן ברצותו לבחנם בעין היסטורית-ביקורתית.²

ספר זה, המבוסס על עבודת דוקטור שנכתבה באוניברסיטת חיפה בידי חוקר ששולט במכמניה של שפת היידיש של מהגרים יהודים באמריקה, הוא תוצר של התבוננות שיטתית כאלפי עמודים של הפארווערטס בעשרים שנותיו הראשונות. מדובר ביומון בשפה היידיש שהחל לראות אור באמריקה באפריל 1897, ועם הזמן הפך לאחד מהעיתונים היהודיים בעלי התפוצה הגדולה ביותר בחברת המהגרים היהודית, לפרסום מרכזי ובעל השפעה רבה על דעת הקהל היהודית-אמריקנית – כפי שמעידים בין השאר, ובאופנים שונים, גם מתנגדיו האידאולוגיים בני הזמן והמקום.

מספר מועט של חוקרות וחוקרים, ובהם ברברה פורטנווי-ברמן, אנדרו היינז ויצחק מצקר, בחנו היבטים אלה או אחרים של הפארווערטס, או עשו בו שימוש כדי ללמוד על אישים, על אירועים ועל תהליכים שהתרחשו בחברה היהודית והכללית באמריקה. כך למשל, היינז עסק בפרסומות שהופיעו בו, ואילו מצקר התמקד במדור מכתבי הקוראים הפופולרי שחושף תמונה מאלפת בכל הקשור לקשיים, לאתגרים ולתסכולים שבפניהם ניצבו המהגרים היהודים בתקופת ההגירה הגדולה.³ לכך יש לצרף את הכתיבה בעלת האופי הרגשי, הנוסטלגי והכמרה-הגיוגרפי של אישים שהיו מקורבים לעיתון ולאותן תנועות שמאל סוציאליסטיות, כתיבה שאף שיש בה מידע חיוני – לרוב היא איננה ביקורתית או שיטתית. בשונה מאלה ומאלה, ספרו של מנור מתמקד בעיתון על כל חלקיו ומדוריו, מציב אותו בהקשרים הפוליטיים-חברתיים המתחייבים כדי להבין את הכתוב בו, את מגמותיו ואת השפעתו, ועושה זאת באופן ענייני ורחף מהטיות אידאולוגיות.

כמבוא מציב המחבר את המחקר ואת תרומתו במסגרת המצאי המחקרי מזה והמצאיאות ההיסטורית מזה, ומדגיש את חשיבותה של הזירה הכלל-אמריקנית להבנת העיתון, מסריו ומקומו בחברת המהגרים היהודית. סקירה זו היא בכללה מקיפה, מדויקת ומאירת עיניים במובן זה שהיא מדגישה את חשיבותו של הרקע האמריקני הכללי – ולא רק של זה היהודי – כחיוני לבחינת הפארווערטס. בפרק הראשון משרטט המחבר את הרקע להקמת העיתון, את מטרותיו וקווים ביוגרפיים כלליים של הדמויות המרכזיות הקשורות בהקמתו ובעשרים שנותיו הראשונות. בפרק זה עולות גם כמה מהשאלות שמלוות את הקורא לאורך הספר, ובהן אם הפארווערטס עבר בעשרים שנותיו הראשונות תמורות או שמא

2 ראו, ולדימיר לויין, הפוליטיקה היהודית באימפריה הרוסית בעידן הריאקציה 1907–1914, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2007; Tony Michels, *A Fire in Their Hearts: Yiddish Socialists in New York*, Cambridge, MA 2005

3 ראו, Andrew R. Heinze, *Adapting to Abundance: Jewish Immigrants, Mass Consumption and the Search for American Identity*, New York 1990, pp. 147-161; Isaac Metzker, *A Bintel Brief: Sixty Years of Letters from the Lower East Side to the Jewish Daily Forward*, New York 1971

מדובר בהמשכיות רציפה. כבר כאן מסתבר שמדובר בתמורות שעצם קיומן עומד בניגוד לביטויי ההמשכיות שמצויים בעיתון (עמ' 47-48).

ארבעת הפרקים הבאים מסודרים בסדר כרונולוגי, והם נגזרים מן השלבים המרכזיים בהתפתחותו של העיתון ובתמורות שעברו עליו. הפרק השני מתמקד בשבע שנותיו הראשונות (1897-1903), שבפרפרזה על חלומו של פרעה המתואר בפרשת מקץ שבספר בראשית כונו 'שבע השנים הרזות' או 'שבע שנות הרעב' (עמ' 38, 55). זאת מכיוון שבשנים אלה הוא התחרה על מקומו בזירת עיתוני המהגרים, בעיקר מול הטאגעבלאט, שהיה מקורב לחוגי האורתודוקסיה מזה ומול האבענד בלאט הסוציאליסטי מזה (עמ' 56-57). המדיניות של מוביליו ביססה את דימויו כעיתון המחויב בראש ובראשונה לערכים מוסריים, לא דוגמטי, פלורליסטי באופן יחסי ופוליטי אך לא אופורטוניסטי. מדיניותם התמקדה במאבק חסר פשרות בתפיסת העולם שייצגה חברת 'טמאני הול' ובפעילותה ובציונות, באמצעות ניגוחם של הדת, הציונות והדמוקרטים.⁴ אולם, כפי שמנור מעיר, ובצדק, בעוד המתקפות נגד הדת ונגד הדמוקרטים מתקבלות על הדעת בהיותן נוגעות באופן ישיר לעולמם של המהגרים באמריקה, לא כך ביחס לעיסוק בציונות ובמנהיגיה של התנועה הציונית. לדבריו, מדובר למעשה בפשרה מתחייבת שמטרתה לרצות את נטיות הלב של המהגרים ובר כבד לנצל זאת כדי לטעון שמדובר במהלך שאין בכוחו לפתור את בעייתיה של החברה היהודית (עמ' 65-68).

הפרק השלישי דן בחמש השנים הבאות (1903-1908) שבראשיתן שב אברהם קאהאן, עורכו המיתולוגי של העיתון, לתפקידו, ובסופן התייצב העיתון במרחב הפועלי-סוציאליסטי ונהנה מתפוצה יומית של עשרות אלפי עותקים.⁵ ההתייצבות ניכרת בתפוצה ולא פחות מכך בעובדה שהוא כבר לא צריך היה להתעמת עם הטאגעבלאט כדי למקם את עצמו בזירה של דעת הקהל היהודית ולזכות ללגיטימציה. אתגר זה הושג בשנים אלה כמעט במלואו, וכך אנו עוברים לפרק הרביעי (1908-1914), לשנים שבהן ברור כי מדובר בגורם מבוסס במפה הפוליטית היהודית ובדעת הקהל של חברת המהגרים. זאת מוכיח מנור באמצעות בחינה של שלוש פרשיות מרכזיות: הקמתו של מוסד ה'קהילה' על ידי יהודה לייב מאגנס, שנוסד במטרה לתת מענה כולל לבעיות, לאתגרים ולקשיים של המהגרים כפי שאלה באו על ביטוים הקשה בדו"ח המפורסם של משטרת ניו יורק מ-1908 על הפשע בעיר ועל מעורבותם המשמעותית של היהודים בו (עמ' 122-130); המאבקים סביב 'פרוטוקול השלום' – ההסכם שנחתם בין רוב איגודי המחט היהודיים לבין מעסיקהם – בעקבות שבייתה בת תשעה שבועות של איגוד פועלי בגרי הנשים

4 חברת 'טמאני' (Tammany Society), לימים, Tammany Hall, נוסדה ב-1789, ושימשה כלי מרכזי בידי המפלגה הדמוקרטית בכל הקשור לשליטה בפוליטיקה של ניו יורק ולסיוע למהגרים – בעיקר אירים – למצוא את מקומם בפוליטיקה האמריקנית. היא חדלה להתקיים באמצע שנות השישים של המאה העשרים.

5 לנתוני התפוצה בנקודות זמן שונות בתקופה הנחקרת ראו, עמ' 121, 161, 163, 167, 203.

בקיץ 1910 ותיווך נבון של לואיס מרשל ושל לואיס ברנדייס (עמ' 130-149); ומערכות הבחירות השונות שהתקיימו בשנים 1910-1914 שבהן כיכב מאיר לונדון. על אף היותו של לונדון מנהיג פופולרי במיוחד בתנועת הפועלים היהודית, הוא הפסיד להנרי גולדפוגל כמה פעמים בבחירות שונות שהתקיימו בשנים אלה, וניצח אותו רק בבחירות שהתקיימו בניו יורק בשלהי 1914 (עמ' 149-161).

הפרק החמישי מוקדש לשנים 1914-1917, ומתמקד באופן שבו הפארווערטס מעצב את עמדתו לגבי 'השאלה היהודית' בשנות מלחמת העולם הראשונה ולנוכח הפוליטיקה היהודית בניו יורק. בפרק זה נבחנות כמה פרשיות: משבר הבנקים (עמ' 168-172), שחלק מגילויו, מתוצאותיו ומהשלכותיו דומים למשבר הכלכלי שפקד את אמריקה בחדרשים האחרונים של 2008; ההתנגדות למתן מלוות מלחמה למעצמות ההסכמה (עמ' 173-178); ההתנגדות לקונגרס היהודי-אמריקני (עמ' 178-186), המוצג בעיתון בציניות כ'קואליציה בין וול סטריט לבין הסטר סטריט' (עמ' 184, 202); התגובה על הצהרת בלפור, המזמנת נקודת מבט נוספת ומאוחרת לזו הנזכרת בפרק השני בכל הקשור ליחסו לצייונות (עמ' 190-195); ופרשת הצנזורה בימי המלחמה, שבה נחשד העיתון כמבטא עמדות אפוזיציוניות-חתרניות בשעת מלחמה ונדרש להוכיח שתכניו אינם כאלה (עמ' 195-202). התמונה המתקבלת היא של חיזוק הקואליציה הרדיקלית-שמרנית, המתבטאת בשיתוף הפעולה המתהדק בין קאהאן לבין מרשל ויעקב שיף, ובתמיכה העקבית של העיתון בשיף, ששבה ועולה מבין דפיו בשמשו שופר לדעותיו ועמדותיו (למשל, עמ' 117-119), ואשר מגיעה לשיא עם פרסום שיר הלל לכבוד יום הולדתו השבעים (עמ' 185).

בכך תם העיסוק האינטנסיבי בפארווערטס, והפרק השישי, שממעט לעסוק בעיתון, מתמקד בהשקפת עולמו של קאהאן ביחס לסיכויי השתלבותו של המהגר היהודי בחברה האמריקנית כפי שזו משתקפת בשתיים מיצירותיו הספרותיות: הספר עלייתו של דוד לוינסקי המציג את תולדות חייו ואתגריו של מהגר יהודי באמריקה (עמ' 215-218),⁶ ואשר כולל היבטים אוטוביוגרפיים של כותבו; הכרך החמישי של זיכרונותיו המוקדש לפרשת ליאו פרנק, יהודי שהורשע ב-1913 ברצח נערה. פרנק נדון למוות ולאחר מכן עונשו הומתק למאסר עולם. באוגוסט 1915 הוא נחטף מבית חולים שבו אושפז לאחר שהותקף בידי אסיר אחר ונמצא תלוי ליד העיירה בה גדלה הנרצחת (עמ' 218-223). בחינה זו של יצירותיו של קאהאן מצביעה על פער בין עמדתו ביחס לאמריקניזציה ולזהות יהודית כפי שזו משתקפת מעל דפי העיתון לבין זו העולה מכתביו. זאת ועוד, המחבר סבור שבניגוד להצהרותיו של קאהאן, הוא שקד על יצירת 'תודעת ניכור מגובשת' בקרב המהגרים (עמ' 207, 234). הפער שניכר בין היצירות של קאהאן לבין הדברים שפורסמו בעיתון מביא את מנור למסקנה שאין להבין את עמדתו על רקע כתיבתו בעיתון

בלבד. מנור חותם את הספר בשלושה עמודים המתייחסים להערכות ערכיות מנוגדות של מורשתו של הפארווערטס, ובסופם הוא מותיר את הקורא עם המחשבה שהמורכבות הפוליטית-חברתית הרב ממדית הנחשפת בקריאה מתוחכמת ורגישה של העיתון היא תשתית להבנת מהותו האמיתית, שהיא לדעתו חינוכית (עמ' 237).

חידושו העיקרי של הספר הוא באופן המורכב והמתוחכם שבו מציע מחברו לקרוא את הפארווערטס, כאשר המוקד הוא המציאות הפוליטית המורכבת (עמ' 11-12) – ולא רק זו היהודית. מנור מציע מערך של מעגלים פוליטיים המשיקים זה לזה ומשפיעים זה על זה, והם: הפוליטיקה הכלל-אמריקנית, זו של תנועות השמאל באמריקה בכלל ושל אלה היהודיות בפרט, זו של העיר ניו יורק וזו של יהודי אמריקה. בכך הוא משרטט למעשה את הקוד הגנטי שבעזרתו אנו יכולים, לדבריו, לפצח את סוד השפעתו של העיתון על דעת הקהל היהודית ולהבין את התמורות שחלו בו בעשרים שנותיו הראשונות (ובאותה מידה, יש להניח, גם בשנים הבאות). מתוך כך נפרשת במהלך קריאת הספר יריעה רחבה וסבוכה של מעגלי השפעה נוספים המאפשרים לקורא לרדת סוף דעתם של עורך העיתון ושל אלה הכותבים בו, ובהם הכלכלה וההתפתחות האורבנית (עמ' 100-101) והיחסים המורכבים שבין מנהיגי הפועלים לעיתוני המהגרים (עמ' 113-115).

אף שהדבר לא נאמר מפורשות, יש בספר אמירה מתודית ברורה לכל המתעניין בקריאה ביקורתית של עיתונים. לשם הבנייתם של המעגלים הפוליטיים הנזכרים נדרש מנור למקורות ראשוניים ומשניים נוספים הכוללים עיתונים אחרים, זיכרונות, מסמכים ארכיוניים מגוונים (תכתובת של אנשים ומסמכים של תנועות וארגונים), יצירות נוספות של דמויות מרכזיות ובראשן אלה של אברהם קאהאן, וספרות מחקר. האמירה המתודית היא, אפוא, שאין להבין עיתון לאשורו רק על סמך מה שמצוי בין עמודיו, והיא מוכחת היטב ומשכנעת. המעיין במחקרים העוסקים בעיתונות היהודית יגלה שהיא לא בהכרח מוסכמת או מובנת מאליה.

צירוף שתי הנקודות האמורות מוביל לכמה מימצאים ומסקנות השבים ועולים לאורך הספר. אציין אחד מהחשובים שבהם, והוא הפער בין רטוריקה ודימויים לבין מציאות. הדבר ניכר במלחמה הרטורית שניהל העיתון נגד בעיית הדיור של המהגרים שהביאה לחוק הדיור בראשית המאה העשרים (עמ' 100-102), בהצבת הרטוריקה אל מול אינטרסים ועמדות (עמ' 144-149), בתשלום מס שפתיים רטורי ובשימוש ברטוריקה כמסך בכל הקשור לפרשת חסכוניותהם של יהודים רבים שעמדו בסכנה עם תחילת מלחמת העולם הראשונה, בזמן שהעיתון משך את ידיו מהובלת פעולה פוליטית קונקרטי (עמ' 169-172) ובהתנגדות להגירה מזה ובטיפול במהגרים באמצעות פילנתרופיה מזה (עמ' 179-180). לבסוף, ההתבוננות השיטתית בפער שבין רטוריקה לבין המציאות מלמדת עד כמה סייע העיתון למהגרים בתהליך האמריקניזציה ובה בעת עבר תהליך זה בעצמו.

זהו ספר חשוב שיש בו תרומה לא רק לחקר הפארווערטס, אלא גם להבנת עיתונות המהגרים היהודית בתקופת ההגירה הגדולה בפרט והעיתונות היהודית באמריקה בכלל, להתחקות אחר הדמויות המרכזיות בו ובתנועות הפועלים היהודיות ולהתבוננות מנקודת מבטם של כותביו ועורכו על קשיי הסתגלותם הפיזיים, המשפחתיים, הקהילתיים והחברתיים של מהגרים יהודים באמריקה. זאת ועוד, הספר מעורר מחשבה על שורה של שאלות, ובהן: האם המהגר היהודי, קורא העיתון הממוצע, היה מודע לכל הניואנסים המורכבים המתוארים בספר או לא, ושמהם התיישבו בדעתו שלא במודע או באופן אינטואיטיבי?

לצד מעלותיו הרבות של הספר, בולט בו חסרונה של סקירת מחקר על חקר העיתונות היהודית בהקשריה הרחבים יותר, סקירה שהייתה מדגישה ומחדדת את תרומתו של המחבר באופן שבו הוא מציג לקורא הביקורתי לעיין בעיתונות היהודית כמקור היסטורי. זאת ועוד, דיון ממוקד בשאלת יתרונותיו, חסרונותיו ומגבלותיו של העיתון כמקור היסטורי היה מסייע לכוון את הקוראים לאותם היבטים רלוונטיים השבים ועולים לאורך הספר ובהם הפער הנזכר בין הרטוריקה לבין המציאות והשאלות של קהלי היעד ושל הקוראים בפועל. היבט נוסף שחסרונו מורגש לטעמי, וזהו אכן עניין של 'טעם', הוא תשומת הלב המעטה להיבטים הביוגרפיים והאישיים של הדמויות הדומיננטיות ששבות ועולות לאורך הספר. לגבי חלקן יש ריכוז תמציתי מאוד של מידע חיוני (עמ' 45-47), ולא נעשה שימוש במידע זה במהלך הניתוח. נראה שהיה מקום לתת את הדעת גם על המרחב הביוגרפי-קולקטיבי (הפרוסופוגרפי) של האישים המרכזיים, כלומר לנסות ולשרטט קווים משותפים לתולדות חייהם כמפתח אפשרי להבנת הסכמות, מחלוקות אישיות או התפתחויות מסוימות (למשל, העובדה שלואיס מילר ומוריס הילקוויט למדו משפטים, בהשוואה לאנשי העסקים שבחבורה). כיוצא בכך, יש מקום לבדוק אם לעתים ההסבר לעמדות או לאירועים אלה או אחרים נעוץ במרחב האישי והאישייתי ובאופיין של הנפשות הפועלות, ולא רק באידאולוגיה ובפוליטיקה.

מפתח של ספר הוא גורם חשוב ב'חיי המדף' המחקריים שלו, ולכן יש להצטער על כך שלא נלווה לספר זה מפתח נושאים ועניינים. זאת במיוחד נוכח ממדיו החדשניים והעובדה שספרים דוגמתו בשפה העברית הם מעטים. מפתח מעין זה היה הופך את הספר לנגיש ולידידותי למשתמש שאיננו בהכרח חוקר העיתונות היהודית באמריקה או לזה המחפש מידע או ניתוח של פרשייה, תקופה ספציפית או נושא מסוים. ככלל המחבר שולט בספרות המחקרית הרלוונטית לנושא מחקרו, אך עם זאת פה ושם ניכר חסרונם של מחקרים שפורסמו בהקשר ספציפי זה או אחר, שהשימוש בהם היה מועיל לדיון.⁷ לבסוף,

7 למשל, מאמרו של אריה גורן הסוקר את העיתונות היהודית באמריקה רלוונטי בכמה הקשרים ובהם בעמ' 16, זה של ג'פרי גורוק על יעקב ריס נפקד מהדיון בעמ' 99-100, ומחקרו של מנחם פרידמן על היישוב הישן והתפרנסותו מכספי החלוקה באמצעות הכללים היה מסייע להציב את מסגרת ההתייחסות לנושא הנדון בעמ' 67. ראו, מנחם פרידמן, חברה ודת: האוטודוקסיה הלא-ציונית בארץ-ישראל

הגהה נוספת, אם לא יותר, הייתה מיטיבה עם הספר, הנגוע יתר על המידה בטעויות, בחזרות שלא לצורך ובחוסר עקביות בהפניות.

כללו של דבר, הערותי הביקורתיות אינן מרכזיות או מהותיות. מדובר בספר מרתק, מורכב ומפורט, החושף פרק מאלף בתולדות קו התפר והאיזון שבין זהות יהודית וערכים אוניברסליים במציאות חיים מורכבת וסבוכה במיוחד של חברת מהגרים. המתעניינים בתולדות ההגירה הגדולה, בעיתונות יהודית ובתנועות השמאל היהודיות בשעתן הגדולה, ייצאו ברווח גדול מקריאתו של ספר זה.

